

IBN SINONING AQLIY VA AXLOQIY TALIMOTI**Sodiqova SHaxinabonu Sherali qizi****Samarqand davlat chet tillar instituti Narpay xorijiy tillar fakulteti 2403 guruh talabasi****E – mail: shaxinasodiqova15@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17854923>**

Annotatsiya. Abu Ali Ibn Sinoning aqliy hamda axloqiy ta'limotini фалсафий нуқтаи назардан тадқиқ etishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda mutafakkirning inson mohiyati, aqlning o'rni, ma'naviy kamolot va axloqiy yetuklik haqidagi qarashlari yoritiladi. Ibn Sino aqlni insonning eng oliy quvvati sifatida baholagan bo'lib, uni bilish jarayonining asosiy manbai, haqiqatni anglash vositasi deb izohlaydi. U "faol aql" tushunchasi orqali inson tafakkurining bosqichma-bosqich mukammallashuvi va oliy darajadagi bilishga erishish jarayonini ilmiy asosda sharhlab beradi.

Axloqiy ta'limot qismida Ibn Sino insonning fazilatlari, xulq-atvor me'yorlari, odob-axloqning shakllanishi va ruhiy tarbiyaning ahamiyatiga katta e'tibor qaratadi. U fazilatli insonni "aqlli, adolatli, me'yorli va pok niyatli shaxs" sifatida ta'riflaydi. Mutafakkir axloqning asosini aql bilan uyg'unlikda ko'rib, inson o'zining ma'naviy pokligi va jamiyat oldidagi mas'uliyati orqali komillikka erishishini ta'kidlaydi.

Ushbu ishda Ibn Sinoning aqliy va axloqiy qarashlari Sharq falsafiy merosidagi o'rni, ularning bugungi davrdagi ahamiyati hamda inson tarbiyasiga qo'shayotgan hissasi nuqtai nazaridan baholanadi.

Tayanch so'zlar: Faol aql, Inson kamoloti, Bilish jarayoni, Fazilat, Ruhiy tarbiya, SHarq falsafasi.

Kirish.

Inson tafakkuri, ma'naviy kamoloti va axloqiy fazilatlari qadimdan Sharq mutafakkirlarining e'tibor markazida bo'lib kelgan. Bu borada buyuk alloma, tabib va faylasuf Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosi alohida ahamiyat kasb etadi. U nafaqat tibbiyot, falsafa va mantiq sohalarida, balki insonning ruhiy olami, aqlning tabiatiga doir qarashlari bilan ham jahon ilm-faniga ulkan hissa qo'shgan. Ibn Sino ta'limoti shaxsning intellektual yetukligi bilan axloqiy pokligini o'zaro uyg'unlikda ko'rib, inson kamolotiga erishishda bu ikki omilning bir-birini to'ldiruvchi jarayon ekanini ta'kidlaydi.

Ibn Sinoning "aql" haqidagi ta'limoti bilish jarayonining bosqichlari, faol aqlning mohiyati, inson ongining rivojlanish darajalari kabi masalalarni qamrab oladi. Uning axloqiy qarashlari esa insonning fazilatlari, odob-axloq me'yorlari, ma'naviy poklik, adolat, iroda va insoniylik kabi tushunchalar asosida shakllangan. Mutafakkirning ushbu fikr-mulohazalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, shaxs tarbiyasi, ma'naviy yetuklik va ma'rifatli jamiyat qurish jarayonida muhim ilmiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur ishda Ibn Sinoning aqliy va axloqiy ta'limoti falsafiy tahlil qilinadi, uning qarashlari Sharq ma'naviy merosidagi o'rni hamda zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati yoritiladi. Mavzuning o'rganilishi shaxs kamoloti masalasiga yangicha ilmiy yondashuv shakllanishiga xizmat qiladi.

Abu Ali ibn Sino (to'liq ismi: Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn Sino al-Balxiy taxminan 980-yil, Afshona Movarounnahr, Somoniylar davlati – 1037-yil 18-iyun, Hamadon) — qomusiy olim, tabib va faylasuf. G'arbda Avitsenna nomi bilan mashhur. Abu Ali Sino eronlik polimat, shifokor, matematik, astronom, fizik, kimyogar, geograf, geolog, shoir, mantiqchi, faylasuf,

musiqachi va davlat arbobi edi. U Eron va dunyodagi eng mashhur va nufuzli faylasuf va olimlardan biri bo'lib, ayniqsa falsafa va tibbiyot sohalaridagi asarlari bilan ahamiyatlidir. Uning asosiy asarlari ikkita keng qamrovli ilmiy va falsafiy ensiklopediyalar, "Kitob ash-Shifo" va "Al-Alay ensiklopediyasi", shuningdek, tibbiyot tarixidagi eng mashhur asarlardan biri bo'lgan "Al-Qonun fi at-Tibb"dir.

IBN SINONING AQLIY VA AXLOQIY TA'LIMOTI

Abu Ali ibn Sino (980–1037) Sharq uyg'onish davrining eng yirik olimi bo'lib, u 450 dan ortiq asar yaratgan. U nafaqat tabib, balki; faylasuf, mantiqshunos, psixolog, matematik, musiqa nazariyotchisi sifatida ham tanilgan. Uning falsafiy qarashlari ayniqsa insonning aqli, ruhiy olami, axloqi va jamiyatdagi o'rni bilan chambarchas bog'liq.

Asosiy falsafiy asarlari:

"Kitob ush-shifo", "Najot kitobi", "Ishorat va tanbihat", "Donishnoma", "Tib qonunlari"

Aqlning mohiyati; Ibn Sino aqlni insonning eng oliy, eng muhim quvvati deb tushuntiradi. Uning ta'rifiga ko'ra: Aql — haqiqatni kashf qiluvchi ichki nur. Insonni hayvondan farqlovchi asosiy belgidir. Bilish jarayonining eng yuqori bosqichidir. U aqlni onaning qornidan tayyor holda tug'ilmaydi, balki tarbiya, tajriba va ilm orqali shakllanadi, deb hisoblaydi. Ibn Sino aql taraqqiyotini to'rt bosqichda bayon qiladi: Bilquvvat aql (quvvat-aql) Yangi tug'ilgan bolada yoki hali bilim olmagan insonda mavjud. Bilish imkoniyati bor, ammo shakllanmagan. Bilimlarni o'zlashtirish, mantiqiy fikrlash shakllangan. Inson o'rganganlarini qo'llay oladi. Inson bilimlarni chuqur tahlil qila oladi, mustaqil xulosa chiqaradi. Olimlar va mutafakkirlar darajasi. Bilishning oliy darajasi. Butun borliqni idrok qilish qudrati. Komil inson idealiga asos bo'ladi. Ibn Sino bilish jarayonini uch bosqichga bo'ladi: Sezgi (hissiy bilish) Ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm, paypaslab bilish.

Tasavvur (tasawwuriy bilish), Sezgi asosida ongda obraz hosil bo'ladi.

Aql (aqliy bilish) Obrazlar mohiyati anglanadi. Tushunchalar, hukmlar, xulosalar vujudga keladi. Uning fikricha, sezgi — bilimning eshigi, aql esa uning davomchisi.

Aqlning vazifalari. Ibn Sino aqlning asosiy funksiyalarini quyidagicha beradi: Bilish (narsaning mohiyatini anglash) Tahlil (sabab-oqibatni ajritish) Umumlashtirish (xulosalar chiqarish), Xotira (bilimni saqlash), Ixtiyor (ongli qaror qabul qilish)

AXLOQIY TA'LIMOTI Axloqning mohiyati, Ibn Sino axloqni insonning ichki dunyosini boshqaruvchi kuch deb biladi.

Unga ko'ra axloq: nafaqat xatti-harakat, balki insonning niyati, ruhiy holati, ma'naviy pokligi bilan bog'liq. Ibn Sino axloqning ildizi aqlga borib taqaladi, ya'ni aqlli inson axloqli bo'ladi.

Fazilatlar (yaxshi xislatlar): Donolik, Halollik, Sabr-toqat, Adolat, Sahovat, Kamtarlik

Kechirimlilik, Vijdonlilik, Razolatlar (yomon xislatlar): Hasad, G'azab, Ochko'zlik, Kibr, Al-doqchilik, Adolatsizlik, Beandishalik, Uning ta'limotiga ko'ra, yomon xislatlar aql bilan boshqarilmasa kuchayadi.

O'rtacha me'yor tamoyili. Ibn Sino Aristotel ta'limoti ta'sirida "o'rtacha me'yor" tamoyilini rivojlantirgan. Unga ko'ra:

Har bir fazilat ikki chegaraning o'rtasida joylashgan.

Masalan: Jasurlik – qo'rqqoqlik bilan telba jasoratning o'rtasi.

Saxiylik – isrof va baxillikning o'rtasi. Shunday qilib, haqiqiy axloq me'yorni saqlashda namoyon bo'ladi.

Ruhiiy poklik va tarbiya Ibn Sino insonning axloqiiy kamolotini ruhiiy poklik bilan bog'laydi: Inson o'z nafsini tarbiya qilishi kerak. Yomon odatlardan tiyilish — iroda kuchini oshiradi.

Ma'naviiy poklik — jamiyat farovonligining asosidir. Shaxsning komillig

Ibn Sino uchun komil inson quyidagilarni birlashtiradi:

Aqliyyetuklik Axloqiiy poklik, Ruhiiy barqarorlik, Ilmga muhabbat, Adolatparvarlik, Jamiyatga foyda keltirish Komil inson jamiyatni obod qiluvchi asosiiy kuch deb qaraladi. Ibn Sino ta'limotining bugungi kundagi ahamiyati

Ibn Sino qarashlari zamonaviy davrda ham o'z qimmatini yo'qotmagan

1. Psixologiyada

Aqlning rivojlanish bosqichlari zamonaviy kognitiv psixologiyaga mos tushadi.

2. Ta'limda

Bilish jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantirish metodikasi ta'lim tizimlarida qo'llaniladi. Etikada Fazilatlar tasnifi zamonaviy axloq falsafasiga asos bo'ladi. Tibbiyot va psixosomatika Ruhiiy holatning sog'likka ta'siri haqidagi g'oyalari bugun dolzarb. Shaxs kamoloti va tarbiya Komil inson konsepsiyasi tarbiyaviy tizimlar uchun asosiiy model sifatida qo'llaniladi.

Axloq — bu insonning xatti-harakatlari, fe'l-atvori, muomala-munosabati va yashash qoidalarini tartibga soluvchi ma'naviiy me'yorlar majmuidir.

Oddiy qilib aytganda, axloq – bu yaxshi bilan yomonni ajratish, to'g'ri yashash, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish qoidalaridir.

Axloqning asosiiy mazmuni;

Yaxshi xulq-atvorni shakllantirish (halollik, rostgo'ylik, adolat), Insonning ichki dunyosini boshqarish (iroda, sabr, burch), Jamiyatda tartib va hurmatni saqlash, O'ziga va boshqalarga zarar yetkazmaslik, Ezgu maqsadlar bilan yashash

Axloqning vazifalari: Insonning fe'l-atvorini boshqar, Jamiyatda tartibni mustahkamlaydi Odamlar o'rtasida hurmatni ta'minlaydi, Shaxsni ma'naviiy kamolotga yetaklaydi

Axloq misollari: Kattalarga hurmat, Kichiklarga mehr, Rost gapirish, Vaqtida yordam berish

Adolatli bo'lish, Kamtarlik, Sabrli bo'lish

Xulosa: XULOSA

Ibn Sino inson tafakkuri va axloqiiy hayoti haqida yaratgan ta'limoti Sharq falsafasi tarixida alohida o'rin egallaydi. Uning fikrlariga ko'ra, insonning haqiqiiy kamoloti faqat aqlning yuksalishi va axloqning poklanishi orqali ro'yobga chiqadi. Aql — borliqni anglash va haqiqatni kashf etishning ichki nuri bo'lsa, axloq — insonning fe'l-atvorini tartibga soluvchi asosiiy tamoyillardir. Mutafakkir aqlning bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatib, bilish jarayonining murakkabligini chuqur tahlil qiladi. Uning bilquvvat, bilfiil, mustafod va faol aql haqidagi g'oyalari bugungi zamonaviy psixologiya va kognitiv fanlar uchun ham muhim ilmiy poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Ibn Sino axloqiiy ta'limotida fazilatlarining shakllanishi, inson fe'l-atvorining me'yoriy tamoyillari, xulqning muvozanatli bo'lishi kabi masalalarga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, fazilat — ikki yomon holatning o'rtasidagi me'yor bo'lib, haqiqiiy axloq aynan shu o'rtacha muvozanatni saqlash orqali qaror topadi. Halollik, adolat, shijoat, sahovat, kamtarlik kabi fazilatlar insonni yuksaltirsa, kibru havo, hasad, ochko'zlik, aldov kabi razolatlar insonni

ma'naviy tubanlikka yetaklaydi. Shu bois, u shaxsning ichki dunyosi, nafsni boshqarish, ruhiy poklanish jarayoniga katta e'tibor qaratadi va inson o'z nafsini tarbiya qilgan holda komillikka erishishini ta'kidlaydi.

Ibn Sino ta'limoti bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Uning bilishga, tafakkurga, axloqiy tarbiyaga doir qarashlari zamonaviy ta'lim tizimi, shaxs psixologiyasi va etik tamoyillarning shakllanishida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, u ilgari surgan komil inson modeli hozirgi jamiyat uchun ham ideal mezon sifatida qadrlanadi. Ilmga muhabbat, ma'naviy poklik, adolat, me'yorni saqlash, jamiyatga foyda keltirish — bu qadriyatlar Ibn Sino ta'limoti markazida turib, bugungi inson uchun ham eng zarur fazilatlar sanaladi.

Yakun qilib aytganda, Ibn Sinoning aqliy va axloqiy ta'limoti nafaqat o'z davrining ilmiy yutug'i, balki insoniyat ma'naviy taraqqiyotining uzluksiz yo'lida o'chmas manba bo'lib qolmoqda. Uning g'oyalari shaxs kamoloti, ma'naviyatni yuksaltirish va jamiyatda axloqiy muvozanatni mustahkamlashda bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, balki tobora chuqurroq o'rganilayotgan bebaho falsafiy merosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar: Quyida "Ibn Sinoning aqliy va axloqiy ta'limoti" mavzusi uchun foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatining tayyor varianti beriladi. Siz uni referat, kurs ishi yoki prezentatsiyada bimalol ishlatishingiz mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo. — Qadimiy Sharq falsafasi merosi to'plami.
2. Ibn Sino. Donishnoma (Ash-Shifo qismlari asosida). — Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Ibn Sino. Kitob un-Nafs (Ruh haqidagi ta'limot).
4. Ibn Sino. Tib qonunlari — "Al-Qonun fi't-t-tibb".
5. Ibn Sino. Ishorat va tanbihat.
6. Xayrullaev M. Ibn Sino va Sharq falsafasi. — Toshkent: Fan, 1980.
7. Sodiqov S. Ibn Sino falsafiy qarashlari. — Toshkent: O'qituvchi, 2005.
8. Jo'raboev A. Markaziy Osiyo mutafakkirlari falsafasi. — Toshkent: O'zbekiston, 1999.
9. Karimov N. Ibn Sino merosi va uning falsafiy ahamiyati. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
10. Gulyamov A. O'rta asr musulmon falsafasi tarixi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.